

MÁNOČALBMI- ERKLÆRINGEN

**Asketjelmie-bæjhkoehtimmie
Urramánnuo-tjiälgastis
Árrámánnuo-tjielggidus
Mánnotjalmme-tjielggidus
Mánočalbmi-julggaštus
Ođđmään-čõõđtõs
Mánočalbmi-erklæringen**

Dette sametingsrådet er et flertallsråd utgått fra gruppene
Norgga Sámiid Riikkasearvi/Norske Samers Riksforbund, Ávjovári
Johttisápmelaččaid Listu og Sámeálbmot bellodat/Samefolkets parti
– heretter omtalt som samarbeidspartnerne.

Mánočalbmi-erklæringen utgjør den politiske plattformen for
samarbeidet i sametingsperioden 2025-2029.

Når månen igjen fødes starter en ny syklus. *Mánočalbmi* er den første delen av månen som vi ser i den stigende måne. Šáddi/dievví mánnu er riktig tidspunkt for å hente duodjiemner fordi treverket er særlig sterkt da. På denne tiden er dyrene på sitt sterkeste, og kjøttet blir godt og man får ut mye blod. Gámasuoinnit (sennagress) må skjæres ved nymåne, ellers blir det tørt og smuldrer opp når man tørker det etter bruk. Hvis man klipper håret under šáddi mánnu, så vokser det fort.

Árbediehtu er av den aller viktigste og mest særegne kunnskapen vi har som folk. Det er en kunnskap for å mestre livet og leve i de omgivelsene vi har levd i siden urminnes tider. Árbediehtu er arvet ned gjennom generasjoner og hentet fra praksiser der vårt folk har lært og feilet. Det er vår kollektive erfaring.

Før i tiden hadde samene tretten måneder i året. Grunnlaget var månens fødsel og minking fra mánočalbmi til mánočalbmi. I basse mánnu (julemåneden) skulle man henge en messingring øverst i lávvuen, slik at den kunne fange måneskinnet og gi lys til samene under nattlige vandringer i den mørke årstiden.

INNHold

02	Innledning
03	Rettigheter
05	Oadjebas Sápmi – Et trygt Sápmi for alle
07	Samisk gjenreising
09	Språk
11	Barnehage og skole
13	Høyere utdanning, forskning og kunnskap
15	Levende lokalsamfunn
17	Mat og meahcásteapmi
19	Næringer
21	Klima og natur
23	Kultur
25	Kulturarv
26	Helse, velferd og omsorg
28	Kunstig intelligens og ny teknologi
29	Solidaritet og samisk samarbeid
30	Samfunnssikkerhet, forsvar og beredskap

INNLEDNING

Samarbeidspartnerne vil i perioden lede Sametinget ut fra samenes rett til selvbestemmelse og en visjon om et samfunn der det samiske folket blir hørt. Vi trenger et sterkt Sameting som lytter og står opp for alle samers rettigheter. Et Sameting der hver og en skal bli hørt, uavhengig av hvor man bor, hvilken bakgrunn man har, eller hvordan man velger å definere sin samiske identitet. Gjennom åpne prosesser, sterkere rettigheter og et levende demokrati skal Sametinget være et lyttende parlament. Vi vil styrke Sametingets myndighet, rolle og kapasitet som urfolksparlament.

Det er viktig å sikre at representasjonen i Sametinget gjenspeiler hele det samiske mangfoldet.

Samarbeidspartnerne vil ta initiativ til et demokratiutvalg som ser helhetlig på partifinansiering og deltakelse i det samiske demokratiet. Vi ønsker å sikre at også partier med nasjonal oppslutning, men som ikke nødvendigvis er store nok til å vinne mandater i hver valgkrets, får mulighet til å drive politisk arbeid. Målet er å legge til rette for et bredere og mer representativt partimangfold, slik at flere samiske stemmer kan bidra til utviklingen av vårt felles parlament. Vi mener at den demokratiske samtalen skal foregå både i og utenfor Sametinget med full kraft. Da må det legges til rette for dette.

Vi vil styrke Sametingets ungdomspolitiske utvalg, eldreråd og råd for personer med normbrytende funksjonsvariasjoner.

For å nå målene våre trenger vi sterke allianser med staten, fylkeskommuner, kommuner, internasjonale partnere og sivilsamfunnet. Denne plattformen viser både hva vi selv tar ansvar for, og hva vi inviterer andre med på.

Vi vil arbeide med:

- ♦ Styrket informasjon om og forvaltning av Sametingets valgmanntall.
- ♦ Igangsette en helhetlig utredning av valgordningen til Sametinget.
- ♦ Vurdere direktoratsmodeller der det gir bedre fagforvaltning (f.eks. kulturminne/stedsnavn) med samisk styring.

Vi inviterer andre med på:

- ♦ Etablere reelle budsjettforhandlinger med regjeringen.

RETTIGHETER

Várjal čázádagaidat
várjal gievrrias rivttiid gohcciid
gávo odđa áittardeaddjiid
Giitu gievrrias rivttiid gohccit

– *Rauni Magga Lukkari, Ávvudikta Álaheai- ja Guovdageainnu dulvadeami vuostálastiid gudnejahttin dilálašvuodas Sámedikkis Kárášjogas (2002)*

Samenes rettigheter til land, vann og naturressurser er grunnlaget for vår kultur, våre språk og næringer. Disse rettighetene skal sikre det materielle og immaterielle kulturgrunnlaget for samisk samfunnsliv. Vi vil fortsette det langsiktige arbeidet med å styrke urfolks rettigheter lokalt, regionalt, nasjonalt og internasjonalt.

Vi vil følge opp Samerettsutvalget II (SRU2) og krever at staten kartlegger og anerkjenner eksisterende eier- og bruksrettigheter fra Troms og sørover, i tråd med folkeretten. Dette er en forutsetning for å etablere gode og rettferdige forvaltningsordninger. Vi vil arbeide for lovfesting av sjøsamenes rett til fiske, slik både Kystfiskeutvalget og Norges institusjon for menneskerettigheter har anbefalt. Reguleringen av utmarksressurser, innlandsfiske og laksefiske skal prioritere lokale brukere og rettighetshavere.

Lovfestingen av konsultasjoner i sameloven har styrket våre rettigheter, men konsultasjoner må også fungere lokalt. Sametinget vil derfor gi verktøy og veiledning til kommuner, fylker og stater for å sikre reell bruk av konsultasjonsretten. Vi vil at staten forplikter seg til å innarbeide og å følge prinsippet om fritt og forhåndsinformert samtykke (FPIC).

Vi vil stå fast mot store naturinngrep som vindkraftprosjekter, gruvedrift og andre tiltak som truer samisk kultur og næringsutøvelse. Kraftsuget som følger av elektrifiseringen av Melkøya vil føre til omfattende arealinngrep, rettighetskrenkelser og risiko for menneskerettsbrudd. Vi vil følge opp alle uttalelsene Sametinget har gitt angående de varslede inngrepssaker som følger av «Kraftløft Finnmark». Vi vil prioritere å følge opp innsigelse mot en ny 420kV kraftlinje fra Lebesby til Seidafjellet av hensyn til naturgrunnlaget for samisk kultur og næringer samt for å sikre samiske kulturminner.

Sametinget skal støtte rettsprosesser i prinsipielle saker og samarbeide tett med aktører som Protect Sápmi og Samerådet. Vi krever et forbud mot forhåndstiltredelse i saker der samiske rettigheter står på spill.

Vi vil styrke den samiske dimensjonen i rettsvesenet gjennom anerkjennelse av samiske rettskilder, rettsforståelse og utvikling av samiske språk som rettspråk. Vernetingsreglene må endres slik at alle samer kan føre sine saker for en domstol med kompetanse i samiske forhold.

Samarbeidspartnerne vil at samer som står i rettighetskonflikter skal ha reell tilgang til rettshjelp. For mange kan de økonomiske kostnadene være en barriere for å føre fram viktige rettighetssaker for retten.

Samarbeidspartnerne vil derfor arbeide for gode ordninger for rettshjelp, herunder også økonomiske støtteordninger som gjør det mulig å fremme prinsipielle saker. Samiske rettighetshavere skal ikke stå alene i møtet med store selskaper eller statlige myndigheter. Det trengs også statlig økonomisk støtte til avklaring av rettighetsforhold internt i reindrifta, som følge av Finnmarkskommisjonens rettighetsavklaringsprosesser.

Rettshjelp er ikke bare viktig i store rettighetskonflikter om land og vann. Mange samer trenger støtte i helt konkrete og personlige saker. Samarbeidspartnerne vil arbeide for at samer har tilgang til rettshjelp med språk- og kulturforståelse. Retten til et rettferdig rettsoppgjør skal være reell for alle, uavhengig av sakstype eller personlig økonomi.

Vi vil også styrke forståelsen av samiske sedvaner i rettssystemet. Sedvaner er en sentral del av vår rettskultur, og de må anerkjennes og tillegges vekt på linje med andre rettskilder.

Vi vil arbeide for en ny norsk-svensk reinbeitekonvensjon, og vi vil prioritere oppfølging av revisjon av mineralloven slik at samenes rettigheter respekteres fullt ut. Plenumssaken: *Sametingets forventninger til FeFo for å oppnå Finnmarkslovens formål (2024)* skal følges opp.

Samiske rettigheter skal være en del av vårt internasjonale arbeid for urfolk – gjennom allianser, avtaler og solidaritet på tvers av landegrenser.

Vi vil arbeide med:

- ♦ Sametinget skal ta initiativ til en handlingsplan for å sikre at FNs erklæring om urfolks rettigheter (UNDRIP) implementeres og etterlevs i Norge.
- ♦ Verktøy og veiledning til kommuner, fylkeskommuner og statlige myndigheter for å sikre reell bruk av konsultasjonsretten.
- ♦ En plenumssak om samiske rettslige sedvaner og rettsforståelsen av dem.
- ♦ Følge opp søksmålet mot Energidepartementet i Melkøya-saken.

Vi inviterer andre med på:

- ♦ Kartlegging og anerkjennelse av rettigheter til land og vann i tråd med Samerettsutvalget II (fra Troms og sørover).
- ♦ Lovfeste sjøsamenes rett til fiske i tråd med Kystfiskeutvalgets rapport.
- ♦ Implementere FPIC (fritt og forhåndsinformert samtykke) i norsk lov.
- ♦ Forbud mot forhåndstiltredelse i saker der samiske rettigheter står på spill.
- ♦ Innføre forbud mot gruvedumping i sjø og stoppe gruveprosjektet i Repparfjord.
- ♦ Anerkjennelse av samiske rettskilder, rettsforståelse og utvikling av samiske språk som rettsspråk.
- ♦ Endre vernetingsreglene.
- ♦ Sikre samenes rettssikkerhet med gode ordninger for rettshjelp, herunder også økonomiske støtteordninger som gjør det mulig å fremme saker og ha tilgang til rettshjelp med språk- og

kulturforståelse.

OADJEBAS SÁPMI – ET TRYGT SÁPMI FOR ALLE

Várjal mu máná
Odne
Ihttin
Šiella silboložan
In bala ulddain
In bala stáluin
Fal olbmo sevdnjesvuodas

– *Risten Sokki, Sáráhká Viidna*

Vi vil bidra til trygge og gode samfunn og hjem i Sápmi, der vi kan leve i frihet fra diskriminering, hets, vold og overgrep. Samarbeidspartnerne vil bidra til økt likestilling i det samiske samfunnet. Vi vil arbeide for kjønnslikestilling innen samepolitikk, organisasjonsliv og primærnæringer, og sikre lik representasjon i beslutningsorganer.

Samarbeidspartnerne bygger videre på sametingsmeldingen *Sábme jállu* om likestilling og mangfold. Vi vil arbeide for like rettigheter for LHBTIQ-personer hvor målet er et samfunn fritt for diskriminering basert på seksuell orientering eller kjønnsidentitet.

Samer med normbrytende funksjonsvariasjoner skal ha like rettigheter og muligheter. Vi vil følge opp tiltakene i likestillingsmeldingen.

Det er viktig å inkludere samiske barn og unge i politikktutviklingen og å styrke arbeidet mot mobbing i samarbeid med relevante aktører. Vi vil prioritere deltakelse i Partnerskap mot mobbing og utvikling av materiell til barnehager og skoler.

Samarbeidspartnerne vil motvirke familiefattigdom gjennom målrettede tiltak som sikrer barn og unge like muligheter til språk, kultur, utdanning og fritid uavhengig av familiens økonomi.

Samarbeidspartnerne arbeider som styrker barn og unges trygghet i barnehager, skoler og lokalsamfunn. Gjennom samarbeid med andre aktører vil vi bygge kunnskap, legge til rette for gode møteplasser og sikre at støtte og hjelp er lett tilgjengelig for dem som trenger det.

Vi vil arbeide for faglig og økonomisk forutsigbarhet for Statens barnehus i Finnmark, for å sikre samiske barn et likeverdig tilbud og løfte samisk kompetanse i alle landets barnehus.

Kollektive verdier og fellesskap er en styrke i samiske samfunn, men de må balanseres med respekt for den enkeltes rett til selvbestemmelse. Vi vil legge til rette for åpne samtaler, kunnskapsarbeid og

støtteordninger som hjelper både lokalsamfunn og enkeltpersoner mot negativ sosial kontroll. Samarbeidspartnerne vil styrke arbeidet for at alle samer skal ha reell frihet til å ta egne valg om liv, identitet og framtid.

Samarbeidspartnerne vil støtte opprettelse av krisesentertilbud tilpasset den samiske befolkningen, og styrke arbeidet mot vold og seksuelle overgrep i samarbeid med andre aktører og institusjoner.

Vi vil arbeide med:

- ♦ Samarbeidspartnerne vil legge frem en handlingsplan innenfor LHBTIQ-feltet, og videreføre støtten til Sápmi Pride og Garmeres.
- ♦ Å utvikle mobbeforebyggende materiell på de samiske språkene til barnehager og skoler
- ♦ Gjennomføre en holdningskampanje mot vold og overgrep.
- ♦ Videreføre samisk elevforum for samiske barn fra 5.-10. trinn fra hele det samiske området.
- ♦ Følge opp Sametingets handlingsplan mot samehets.

Vi inviterer andre med på:

- ♦ *Partnerskap mot mobbing* videreføres og prioriteres økonomisk.
- ♦ Arbeide for faglig og økonomisk forutsigbarhet for Statens barnehus i Finnmark, og sikre samisk kompetanse i alle landets barnehus.
- ♦ Å styrke og utvikle krisesentertilbud tilpasset den samiske befolkningen.
- ♦ Motvirke familiefattigdom med målrettede tiltak.

- ♦ Samordnet og styrket arbeid mot vold og overgrep med relevante aktører.

SAMISK GJENREISING

Når språk, kultur og rettigheter vokser frem igjen som flo etter fornorskingens fjære, er vår felles innsats den voksende månen for de fremtidige generasjonene.

I 2023 kom Sannhets- og forsoningskommisjonens rapport der historien om fornorskningspolitikken og dens konsekvenser. Over 700 vitner har stilt opp og fortalt sine historier til kommisjonen. Fornorskingen har hatt enorme menneskelige konsekvenser, med tap av identitet, egenverd, språk, rettigheter, areal og dermed også økonomiske muligheter. De menneskelige konsekvensene må møtes med anerkjennelse av og respekt for rettigheter, gjenreising av språk og kultur, samt økonomiske ressurser til å gjennomføre tiltakene.

Tusener har mistet sitt samiske språk og sin kultur. Rapporten viser også at samer ikke får sine lovfestede rettigheter oppfylt, noe som kommisjonen omtaler som *implementeringsgapet*. Samarbeidspartnerne vil arbeide for at alle som ønsker det skal få mulighet til å ta tilbake språk og kultur, uavhengig av livssituasjon, bosted og alder.

Samarbeidspartnerne vil følge opp Sametingets vedtak og gjennomføre regional oppfølging av Sannhets- og forsoningskommisjonens rapport i alle valgkretsene til Sametinget. Så langt har Sametinget gjort dette for Nordre krets, men i denne perioden vil vi gjøre dette i Østre-, Ávjovárri-, Gáisi-, Vesthavet-, Sørsamisk- og Sør-Norge valgkrets.

Vi har en forventning om at Regjeringen og Stortinget lager en oppfølgingsplan, og rapporterer på oppfølging av vedtak knyttet til Sannhets- og forsoningskommisjonens rapport. Sammen skal vi gjenreise de samiske språkene og kulturen. Målet er å kunne erklære at det er satt et endelig punktum for fornorskningspolitikken for å kunne oppnå forsoning.

Samarbeidspartnerne vil fortsatt arbeide solidarisk for å støtte opp om de nasjonale minoritetenes vilkår. Som en del av oppfølgingen av Sannhets- og forsoningskommisjonens rapport slo Sametinget fast at vi støtter kvenenes, norskfinnenes og skogfinnenes rett til å reparere sine fornorskningsskader, og at dette må følges opp med finansiering og tiltak.

Vi vil arbeide med:

- ♦ Fortsette den regionale oppfølgingen av Sannhets- og forsoningskommisjonen i alle valgkretser med konkrete tiltak, partnerskap og tidsplaner.
- ♦ Et institusjons- og møteplassløft for områder som mangler tilbud i dag i samarbeid med kommuner, fylkeskommuner, stat og frivilligheten.
- ♦ Kultur- og institusjonsbygging for å styrke rammer for samiske kulturinstitusjoner, festivaler og møteplasser.
- ♦ Følge opp Sametingets strategi for voksenopplæring.
- ♦ Gjøre tilgjengelig voksenopplæring i samisk språk og kultur, også gjennom arbeidslivsrettede løp og studiepoenggivende kurs.

Vi inviterer andre med på:

- ♦ Vedta plan for nasjonale tiltak knyttet til Sannhets- og forsoningskommisjonen.
- ♦ Det settes inn tilstrekkelig med midler til reparasjons- og gjenreisingstiltak.
- ♦ Å styrke rettigheter i lov og forskrift og å sikre gjennomføringen av disse tiltakene med mål om å tette implementeringsgapet.
- ♦ Sikre at alle myndighetsnivå følger opp forsoningstiltak vedtatt i Sametinget og Stortinget, og anbefalingene i sannhets- og forsoningskommisjonens rapport.
- ♦ Gode rammer for å styrke samiske studieforbund.

SPRÅK

Ale jávkot sámegiella
Mun dárbbasan du
Don... gii leat sámiid dorvu
Leage jállu gollegiella
Leage gievra gollegiella
Mun... gii lean nuorra
Mun áiggun du gáhttet
Vai dus šaddá boahhteáigi

– *Ida Elise Hartviksen, Riimiin Rámiin (2003)*

Samiske språk skal ikke bare bevares, men utvikles som levende, tilgjengelige og framtidsrettede språk for hele det samiske samfunnet. Alle samer skal ha tilgang på språkarenaer, samiske tjenestetilbud og muligheter til å lære og bruke eget språk.

Alle skal sikres rett til opplæring i og på samisk. Det er behov for samiske undervisningstilbud på alle nivåer, og samarbeidspartnerne vil legge til rette for at flere kan lære seg samisk i arbeidstiden.

Vi vil styrke de eksisterende, og etablere nye språksentre. Studieforbund har en sentral og viktig rolle i opplæringen for voksne, og samarbeidspartnerne vil sikre gode rammer og opplæringstilbud tilpasset det samiske samfunnets behov.

Vi vil følge opp tiltakene i NOU 2016 : 18 *Hjertespråket*, *Sametingets språkstrategi* og Sametingets rapporter om pite-, ume- og skoltesamisk språksituasjon. Samarbeidspartnerne vil arbeide for at Stortinget anerkjenner pite-, ume- og skoltesamisk som offisielle språk i Norge, slik Sametinget allerede har gjort.

Samarbeidspartnerne vil satse målrettet på å styrke de samiske språkene, med særlig innsats for infrastruktur for lule- og sørsamisk, gjennom institusjoner, utdanning og tilgjengelige læringsarenaer. Et sterkt og levende språk krever både trygge rammer for opplæring og videreføring av ressursene som enkeltpersoner og miljøer har bygd opp. Vi vil bidra til å løfte fram og institusjonalisere viktige språkressurser, slik at kunnskapen ikke blir liggende på skuldrene til enkeltpersoner alene. Arbeidet med lulesamiske ordbøker er et eksempel på tiltak som må støttes for å sikre språkene en framtid som levende og tilgjengelige for kommende generasjoner.

Vi vil at det gis bedre støtteordninger for tolking og oversettelse, at det prioriteres økt nedskrivning av studielån for samiskspråklige fagpersoner innen opplæring og helse og andre profesjonsfag.

Utvikling av samisk språk og språk er grunnlaget for språkarbeidet, og må fortsatt ha stor prioritet. Samarbeidspartnerne vil sikre og styrke Sámi Giellagáldu som et frittstående organ for språksamarbeid.

Vi vil jobbe aktivt for et samisk språkombud, som kan sikre at alle samer faktisk får oppfylt sine språkrettigheter i barnehage, skole, helsevesen og andre tjenester.

Samiske språk skal være synlige i hverdagen. Vi vil derfor arbeide for økt bruk av samiske stedsnavn på skilt, turstier og kart. Et eksempel er arbeidet med pitesamisk skilt, som kan være en inspirasjon for slike tiltak. Samarbeidspartnerne mener at det må etableres en felles karttjeneste med samiske navn. Vi vil også sikre en ny revidering av stedsnavnforskriften hvor også ume- og pitesamiske stedsnavn er med.

Vi vil samarbeide over statsgrensene slik at samiske språk blir en del av moderne språkteknologi, digitale plattformer og apper og spill.

Vi vil arbeide med:

- ♦ At det finnes samisk undervisningstilbud på alle nivåer.
- ♦ Å styrke og etablere flere språksentre.
- ♦ Å målrettet styrke det lule- og sørsamiske språkets infrastruktur.
- ♦ At Sámi Giellagáldu skal sikres som uavhengig organ.

Vi inviterer andre med på:

- ♦ At flere kan lære seg samisk i arbeidstiden.
- ♦ At samisk kompetanse anerkjennes og gis lønnstillegg.
- ♦ At Stortinget anerkjenner pite-, ume- og skoltesamisk som offisielle språk i Norge.
- ♦ Bedre støtteordninger for tolking og oversettelse.
- ♦ Studielånsnedskrivning for samiskspråklige nøkkelyrker og stabile tilskudd.
- ♦ revidering av stedsnavnforskriften hvor også ume- og pitesamiske stedsnavn er med.
- ♦ samarbeide over statsgrensene for at samiske språk blir en del av moderne språkteknologi.
- ♦ Økt finansiering til både Sametinget, fylker og kommunene for å arbeide med samiske språk.

BARNEHAGE OG SKOLE

Når månen vokser, løfter tyngdekraften havet. Mange arter synkroniserer vandringer og gytinger med månefasene. Láđas mánnu betyr fullmåne.

Alle samiske barn skal ha rett til å vokse opp i et samisk språk- og kulturbærende miljø.

Samarbeidspartnerne vil sikre samiske barn og unge opplæring i språk og kultur fra barnehage til videregående. Vi vil arbeide for å lovfeste retten til et samiskspråklig barnehagetilbud, for flere samiske barnehager, og samarbeidspartnerne vil videreføre gratis samisk barnehage. Samiske barnehager skal prioriteres i budsjettene, og vi vil styrke kompetanseutviklingen, også innenfor regjeringens tiltakssone. Samarbeidspartnerne vil følge opp rapporten som kommer fra *Ekspertgruppen for samiske barnehager*. Formålet med samiske barnehager skal slås fast i barnehageloven.

Vi vil utvikle veiledningsordninger for barnehager og skoler. Målet er å sikre systematisk språkarbeid og sterke språkmodeller i praksis. Vi vil videreføre ordningen med sáamástahtte/språkmedarbeidere. Tilskuddsordningene til samiske barnehager og avdelinger skal gjennomgås for å styrke arbeidet med språk.

Samarbeidspartnerne vil styrke rekrutteringen av samiske lærere og barnehagelærere, og bidra til å legge bedre til rette for deres arbeidshverdag og vilkår. Vi vil følge opp gjennomgangen av fag- og timefordelingen for å sikre nok timer og gode rammer for samiskundervisning.

Vi vil styrke skolesamarbeidet over statsgrensene. Felles læreplaner og læremidler på tvers av statsgrensene er et innsatsområde for samarbeidspartnerne.

Samarbeidspartnerne vil styrke samisk lese- og skriveopplæring på alle nivåer. Å lese og skrive på eget språk gir mestring, selvtillit og muligheten til å ta del i kunnskapssamfunnet på egne premisser. Det er avgjørende både for språkutvikling, identitet og videre utdanningsløp. Vi vil derfor satse på systematisk opplæring i lesing og skriving på samiske språk fra første dag i barnehage og skole, og sikre at dette følges opp gjennom hele utdanningsløpet.

Det skal gjennomføres en helhetlig gjennomgang av fjernundervisningen, og partnerne i samarbeidet vil sikre at det hjemles en lovfestet rett til hospitering. Samiske barns rett til samiskopplæring må videre lovfestes i friskoleloven.

Samarbeidspartnerne vil også at det lovfestes en klar rett til samiske læremidler, og at barn får rett til opplæring i flere samiske språk og undervisning på samisk i flere fag, også utenfor forvaltningsområdet. *Sametingets strategiplan for samiskspråklig læremiddelutvikling 2025-2028* skal følges opp. Læremiddelproduksjon for sør- og lulesamisk er et særskilt fokusområde.

Skoleeiers plikt til å informere om rettigheter til samisk opplæring må lovfestes. Skoleeiere, skoleledere og barnehagestyrere må få økt kompetanse i samisk språk, kultur og tradisjon, slik at de kan legge bedre til rette for samiskopplæring.

Vi vil arbeide med:

- ♦ Videreføring av gratis samiskspråklig barnehage.
- ♦ Veiledningsordninger for barnehager og skoler for å sikre sterke språkmodeller.
- ♦ Oppfølging av strategiplan for samiskspråklig læremiddelutvikling (2025–2028).
- ♦ At samisk mat og matkultur er i fokus i barnehage og skole.
- ♦ At samiske profil- og ressursskoler har gode vilkår for å fylle sin viktige rolle.
- ♦ Følge opp anbefalingene fra «Rájáhis sámeoahpahus» rapporten.

Vi inviterer andre med på:

- ♦ Å lovfeste retten til samisk barnehagetilbud.
- ♦ Å etablere flere samiske barnehager.
- ♦ Nødvendige lovendringer for å sikre samiske barns rettigheter i barnehageloven, friskoleloven og opplæringsloven.
- ♦ Styrke rekrutteringen av samiske lærere og barnehagelærere, og bidra til å legge bedre til rette for deres arbeidshverdag og vilkår, herunder forberedelsestid og lønnstillegg.
- ♦ Styrke samisk lese- og skriveopplæring på alle nivåer.
- ♦ At samiske språk inkluderes i nasjonale digitale læremidler.
- ♦ At elever får delta på tradisjonelle samiske næringsaktiviteter uten å få fravær eller tape undervisning.
- ♦ At samiske barns rettigheter støttes gjennom forsvarlig finansiering og at Regjeringen følger opp anmodningsvedtakene fra Stortinget i oppfølgingen av Sannhets- og forsoningskommisjonens rapport i de deler som omhandler barnehage og opplæring.

HØYERE UTDANNING, FORSKNING OG KUNNSKAP

Ii ovttain áiruin njuolga suga
Man ror ikke beint med én åre.

Høyere utdanning og forskning skal bygge på samiske perspektiver, urfolkskunnskap og respekt for vårt språk og vår kultur.

Samarbeidspartnerne vil i perioden prioritere tiltak for å møte kompetansekrisen i de samiske samfunnene. Samarbeidspartnerne vil arbeide for flere samiske utdanningstilbud i samarbeid med høyskoler og universiteter.

For å møte lærerkrisen vil vi styrke rekrutteringen, blant annet gjennom å videreføre superstipend til samiske lærerutdanninger. Det bør åpnes flere veier til lærerutdanning, både gjennom etterutdanning i samisk for lærere og pedagogisk/didaktisk utdanning for dem med språkkompetanse. Lærere uten språkkompetanse bør også få gode muligheter til å tilegne seg samisk språkkompetanse.

Vi vil arbeide for å styrke Sámi allaskuvlas utviklingsmuligheter og støtte opp om deres mål om å bli et urfolksuniversitet. Samarbeidspartnerne ser behovet for en fagskole for reindrift og meahcásteapmi/utmarksbruk, og vil bidra til en bredere satsing på urfolkskunnskap.

Samarbeidspartnerne vil arbeide for å etablere nybegynnerstudier i pite-, ume- og skoltesamisk, og styrket tilbud om høyere utdanning i sør- og lulesamisk. Vi vil arbeide for flere samiske kvoteplasser i profesjonsutdanninger og for desentraliserte utdanningstilbud som sikrer flere samiske fagpersoner. Dette gjelder både innen lærerutdanningene, medisin, tannhelse og andre helsefaglige utdanninger, politi- og justissektoren, sosialfaglige utdanninger og kirkelige utdanninger. Innen disse profesjonene er det stort behov for både kunnskaper innen samisk språk og samisk kulturforståelse.

Samarbeidspartnerne mener at det er behov for statistikk for å kunne styrke den samiske samfunnsutviklingen. Vi vil synliggjøre samiske forskningsbehov. Samarbeidspartnerne vil arbeide for at alle høyskoler og universiteter som tilbyr samisk språk eller fagkunnskap har minst én samisk styrerepresentant.

Vi vil arbeide med:

- ♦ Å videreføre superstipendene for samiske lærerutdanninger.
- ♦ Arbeide for bedre samisk statistikk som kunnskapsgrunnlag.
- ♦ Synliggjøre samiske forskningsbehov.
- ♦ Arbeide for samisk representasjon i styrer ved alle høyskoler og universiteter med samisk språk eller fagtilbud.

Vi inviterer andre med på:

- ♦ Å åpne flere veier til samisk lærerutdanning.
- ♦ Å sikre gode vilkår for Sámi allaskuvlla og anerkjennelse som urfolksuniversitet.
- ♦ Etablere fagskole i reindrift og meahcásteapmi/ utmarksbruk.
- ♦ Arbeide for å etablere nybegynnerstudier i pite-, ume- og skoltesamisk, samt styrket høyere utdanning i sør- og lulesamisk.
- ♦ Flere samiske kvoteplasser i profesjonsutdanninger, og desentraliserte utdanningstilbud for å sikre flere samiske fagpersoner.

LEVENDE LOKALSAMFUNN

Før man bygger hus, må man spørre om lov, og helst overnatte tre netter på stedet, for å sikre at man får fred. Man må ikke bygge hus på en sti, for da får man ikke fred.

Samarbeidspartnerne vil gjøre det lettere å flytte hjem og leve samiske liv i levende lokalsamfunn. Disse samfunnene er grunnlaget for våre språk, kultur og rettigheter, og bygges av mennesker med mål, visjoner og drømmer. Vi vil stimulere til nyskaping, innovasjon og teknologisk utvikling, og prioritere fornybar næringsutvikling. Når samisk skaperkraft lykkes, styrkes også de samiske lokalsamfunnene.

Tilgang til naturen og nyttegjøring av naturressursene må sikres for videreføring av både kultur, trivsel og selvberging.

Vi vil i samarbeid med andre aktører arbeide for tryggere veier, bedre og billigere flytilbud, flere hurtigbåttavanger, og sikre mobildekning og fibernett i alle bygder. Dette er avgjørende både for hverdagsliv, nye arbeidsplasser og beredskap.

For at unge skal få lyst til å bo og bli i Sápmi, må vi skape lokalsamfunn som gir både tilhørighet, trivsel og muligheter. Det handler ikke bare om arbeid og utdanning, men også om livskvalitet, fritid og fellesskap. Samarbeidspartnerne vil legge til rette for at ungdom får tilgang til gode fritidstilbud, møteplasser og gratis kulturarrangement som gir opplevelser og fellesskap på tvers av språk og bygder. Når ungdom får oppleve at Sápmi er et sted der man kan leve riktig, kreativt og fritt, bygger vi et samfunn som unge ønsker å bli i og flytte tilbake til.

Vi vil verne Sápmi-vennlig friluftsliv uten vindturbiner, og vi vil at turistskatt skal komme lokalsamfunnene til gode. Levende lokalsamfunn handler om fellesskap, framtidshåp og samisk livskraft. Vi vil derfor støtte bygdelag, siidaer, idrett og frivillighet som bidrar til utvikling av hjemstedene. Det skal være lett å flytte hjem, og godt å bli.

Vi vil arbeide med:

- ♦ Kartlegge ungdommers bostedsønsker.
- ♦ Gode fritidstilbud, møteplasser og gratis kulturarrangement for unge.

Vi inviterer andre med på:

- ♦ Utvikle ordninger som sikrer boliger tilpasset samiske bobehov i samarbeid med Husbanken.
- ♦ Å arbeide for næringshager, risikokapital, innovasjonsmidler og oppstartsveiledning. Et samisk innovasjonsfond må på plass.
- ♦ Arbeide for tryggere veier, bedre og billigere flytilbud, flere hurtigbåtaganger, og sikre mobildekning og fibernett i alle bygder.

MAT OG MEAHCÁSTEAPMI

I reindriften velger man tidspunkt for slakting når kjøttkvaliteten blir best mulig. Tradisjonell urfolkskunnskap sier at på stigende måne stiger blodet og det er derfor et godt tidspunkt for å kunne ivareta kvaliteten på kjøttet.

Primærnæringene styrker naturgrunnlaget og opprettholdelsen av samisk språk og kultur, samt lokal matproduksjon, bosetting og beredskap. Samarbeidspartnerne vil legge til rette for overføring av kunnskap mellom generasjoner.

Samarbeidspartnerne understreker at næringsutviklingen er økonomisk, økologisk og kulturelt bærekraftig, av hensyn til fremtidige generasjoner. Birgejumpi/bierggim/bierkenidh må ha basis i samisk kultur, tradisjon og sedvane.

Verdiskapningen i primærnæringene skal styrkes med mer videreforedling, matproduksjon og satsing på lokalmat. Samarbeidspartnerne vil gjøre dette gjennom støtte til matinnovasjoner, utvikling av produkter, distribusjon og markedsføring. Vi vil utvikle et samisk matmerke i samarbeid med samiske matprodusenter.

Vi vil videreføre *Máistu* – samisk matkonferanse – for å fremme samisk tradisjonsmat og matkultur fra det samiske kjøkkenet. Samisk matproduksjon må anerkjennes som en del av Norges beredskap.

Samarbeidspartnerne vil arbeide for at meahcásteapmi, samisk utmarksbruk, får en tydeligere lovmessig anerkjennelse. Vi vil arbeide for at samers rettigheter til fornybare ressurser og sine nærområder anerkjennes og at land og ressurser forvaltes i tråd med urfolksrettigheter og samisk høstingskultur.

Samarbeidspartnerne skal følge opp arbeidet for en forsøksordning for motorferdsel med vekt på regler tilpasset også meahcásteapmi. Partnerne vil gjennomføre Sametingets vedtak i konsultasjoner om ny motorferdselslov. Regelverket for motorferdsel må tilpasses primærnæringenes rettigheter og behov samt ivareta lokal meahcásteapmi og høsting. Reglene skal opprettholde og utvikle våre tradisjonelle livsformer og næringer, inkludert innlandsfiske.

Vi vil arbeide med:

- ♦ Overføring av árbemáhttu/ urfolks tradisjonelle kunnskap mellom generasjoner.
- ♦ Utvikles et samisk matmerke i samarbeid med samiske matprodusenter.
- ♦ Fremme samisk tradisjonsmat og matkultur.
- ♦ Å fremme en sametingsmelding om meahcásteapmi og samiske matsystemer.

Vi inviterer andre med på:

- ♦ Å øke verdiskaping gjennom videreforedling, matinnovasjon, distribusjon og markedstiltak.
- ♦ Å gjøre endringer i regelverk som åpner for bruk av tradisjonelle biprodukter (blod/innmat) i næringsmiddelindustrien.
- ♦ Sikre lovmessig anerkjennelse av meahcásteapmi/samisk utmarksbruk.
- ♦ Øke kvoter til lodden (vårvinterjakt på ender), for å sikre at denne tradisjonen og kunnskapen føres videre.

NÆRINGER

Son ii guliid fidne guhte ii julggiidis njuoskat
Man ikke får fisk uten å bli våt på beina

For å styrke det samiske fellesskapet vil vi jobbe for å videreføre verdde-kulturen og legge til rette for bedre dialog mellom de samiske næringene og mellom samiske næringer og lokalsamfunn. Beskyttelse av arealer og samisk bruk av de fornybare ressursene har avgjørende betydning for samiske rettigheter og vårt kulturgrunnlag. Samarbeidspartnerne vil sikre likeverd mellom kjønnene og god rekruttering til alle næringer.

Samarbeidspartnerne vil sikre folkets fiskerettigheter gjennom anerkjennelse av lov og gjennom en bærekraftig forvaltning av fiskeressursene. Vi viser til Riksrevisjonens rapport (2020) om kvotesystemet som påpekte at endringer i kvotesystemet har bidratt til redusert fiskeriaktivitet i mange kystsamfunn. Samarbeidspartnerne vil at samiske fiskerettigheter anerkjennes i tråd med Kystfiskeutvalgets anbefalinger. Prosjektet Borjjadat skal ferdigstilles.

Fiskeriene er i krise med bestandsnedgang og rovfiske på småfisk. Vi vil at de minste fiskefartøylene skal kunne leve av fiskeriene og at det skal være en desentralisert mottaksstruktur. Vi vil sikre muligheten til å kjøpe fisk på kaia og støtte lokal foredling av kjøtt og fisk. Leveringsplikten må gjeninnføres og etterleves. Vi vil arbeide for at oppdrettsvirksomhet forvaltes på en slik måte at viktige gyte- og fiskeområder ikke ødelegges og at samiske rettighetshavere ivaretas.

Samarbeidspartene vil arbeide for reell lokal forvaltning av Tanavassdraget og en Tana-avtale som respekterer rettighetshaverne og urfolksaspektet i forvaltningen av lakseressursen. Vi vil følge opp sametingsmeldingen "Diddi, luosjuolgi, goadjin ja duovvi" (2021). Vi vil arbeide for at den samiske laksekulturen videreføres og styrkes i en tid der laksefisket er begrenset og sterkt redusert. Utvikling av et flerbrukssenter for laks og elvesamisk kultur i Tana er en viktig satsing.

Utfisking av pukkellaks må skje med basis i urfolkskunnskap og i samarbeid med samiske laksefiskere. De som rammes av pukkellaksen bør få nyttiggjøre seg av den som en matressurs.

Vi skal lage en plan for bevaring av samisk laksefiskekultur og gjennomføre tiltak for å sikre urfolks tradisjonelle kunnskap, samt styrking og utvikling av institusjoner som formidler tradisjonell kunnskap om vår umistelige lakseressurs.

Samisk reindrift er en familiebasert hjørnesteinsnæring hvor alle reineiere, uansett alder, kjønn og helsetilstand har plass i siidadoallu og báikedoallu (ute ved flokken og hjemme). Vi ønsker å styrke og videreutvikle reindriften som en familiebasert næring og livsstil. Vi vil fokusere på blant annet arbeidsforhold, økonomisk sikkerhet, tradisjonell kunnskap og reindriften selvstyre.

Sametinget skal være den sentrale premissleverandør for reindriftspolitikken, og det skal gjøres en gjennomgang av reindriftsforvaltningen i tråd med det.

Sametinget skal konsultere med Landbruksdepartementet før forhandlingene om reindrifftsavtalen iverksettes. Samarbeidspartene vil arbeide videre med forslagene fra reindrifftslovutvalget.

Sametingets rolle som premissleverandør for jordbrukspolitikken skal styrkes. Vi vil arbeide for økt forutsigbarhet for samisk jordbruk og jordbruk i samiske områder. Dette innebærer fellestiltak, investeringer, rekruttering, velferdsordninger og kompetanseheving.

Dagens rovviltforvaltningen er ikke i tråd med statens folkerettslige forpliktelser. Vi vil arbeide for at rovviltforvaltningen skal bygge på beitenæringenes tradisjonelle og erfaringsbaserte kunnskaper.

Samiske næringer ivaretar både tradisjoner og kultur, samtidig som de skaper viktige arbeidsplasser. For å sikre sysselsetting og levende lokalsamfunn, er vi i tillegg til primærnæringene, avhengig av andre næringer. Samarbeidspartnerne vil derfor i perioden starte arbeidet med en strategi for å utvikle nye samiske arbeidsplasser. Vi vil satse på samisk reiseliv og støtte samiske gründere og etablerere som skaper arbeidsplasser. I tillegg vil vi samarbeide med statene for å sikre større forutsigbarhet i arbeidslivet for dem som bor og arbeider på tvers av statsgrensene i Sápmi.

Vi vil arbeide med:

- ♦ Ferdigstille prosjektet *Borjjadat* om sjøsamiske rettigheter.
- ♦ Opprette et råd for urfolks tradisjonelle kunnskap som skal bidra i lakseforvaltningen.
- ♦ Utvikle plan for bevaring av samisk laksefiskekultur.
- ♦ Gjøre en revidering av Sametingsmelding om reindrift.
- ♦ Arrangere et årlig reindriftsseminar.
- ♦ Gjennomføre en utredning av siidaandelsordningen i tråd med Sametingets vedtak i saken om reindrifftslovutvalget.
- ♦ Legge frem en sametingsmelding om jordbruk.
- ♦ Legge frem en strategi for å utvikle nye samiske arbeidsplasser.

Vi inviterer andre med på:

- ♦ Å anerkjenne samiske fiskerirettigheter i tråd med Kystfiskeutvalgets anbefalinger.
- ♦ Å sikre at fiskerne i den minste kystflåten rett til å kunne leve av fiskeriene anerkjennes og respekteres.
- ♦ Å gjeninnføre leveringsplikten.
- ♦ Sikre at Tana-avtalen respekterer rettighetshaverne og urfolksaspektet i forvaltningen av den umistelige lakseressursen.
- ♦ Utvikling av et flerbrukssenter for laks og elvesamisk kultur i Tana.
- ♦ En gjennomgang av reindrifftsforvaltninga.
- ♦ Å arbeide for at rovviltforvaltningen skal bygge på beitenæringenes tradisjonelle og erfaringsbaserte kunnskaper, og folkerettslige forpliktelser.
- ♦ Åpne for at lokale fiskere og befolkningen kan delta i utfisking av pukkellaks og at pukkellaksen nyttes som matressurs.

KLIMA OG NATUR

It don dovdda eatnan lági
It go dieđe mu ge leamen?
Geahča šattuid ja váldde vára
Vuohta muorain mearkkaid
Rásiid maid geahča nuppe láhkai

– Fra joiken “Suola ja noaidi” som ble nedtegnet på 1820-tallet av Jacob Fellman

Klimaendringene skaper tydelige bekymringer for både næringsutøvere, og for barn og unges refleksjoner om fremtiden. Mange unge opplever uro og avmakt når natur bygges ned bit for bit, og tiltak som går på bekostning av miljø og naturvern påvirker også den psykiske helsen.

For å bygge en helhetlig klimapolitikk for Sápmi vil vi skape møteplasser på tvers av grenser, der de samiske parlamentene, fagmiljøene og organisasjonene kan utvikle kunnskap og tiltak sammen. Tiltak som settes inn må bygge på urfolkskunnskap, på retten til selvbestemmelse og på respekt for naturgrunnlaget for samisk kultur og en fremtid for kommende generasjoner.

Samarbeidspartnerne vil arbeide for et klimafond for samiske næringer og at urfolk får tilgang til midler til å møte klima- og naturkrisene. Videre må Sametinget og det samiske samfunn settes i stand til å arbeide med langsiktige klimatilpasningsstrategier og beredskapsstrategier.

FNs Naturavtale slår fast at urfolk har rett til å delta i forvaltningen av naturen. Vi vil arbeide for at Norge oppfyller denne forpliktelsen i praksis, og at samiske rettigheter er en integrert del av oppfølgingen av naturavtalen. Forvaltningen av naturressurser i Sápmi må bygge på rettighetene våre, på urfolkskunnskap og på framtidige generasjoners behov.

Vernebestemmelser skal være forankret i lokalkunnskap og må ivareta tradisjonell samisk bruk.

Fornuftig og forsvarlig bruk av naturen som har utgangspunkt i samisk kultur, tradisjon og sedvane er det beste vern. Det er vårt felles ansvar å ivareta naturen til kommende generasjoner.

Vi vil arbeide med:

- ♦ Skape møteplasser for å utvikle kunnskap og tiltak for å møte klimautfordringer.
- ♦ Tiltaksplan som oppfølging av klimarapporten “Klimaendringer i Sápmi – en oversikt og veien videre”.

Vi inviterer andre med på:

- ♦ Et klimafond for samiske næringer.

DUODJI OG IMMATERIELL KULTURARV

Mánnu maid lea dehálaš, ávdnasiid galggai ođđa mánuš váldit. Nuossi mánuš eai mannan mehaccái ávnnastit, muhto šaddi mánuš. Maiddái guollebivdit gehččet mánnui. Juohke dinga lea dego ealáskeamen ođđa mánuš. Dološ olbmot leat buot dieid geahččaladdan ja addán dan oahpu viidáseappot.

Månen er også viktig, emner skulle man hente ved nymåne. De dro ikke til skogs for å hente emner ved minkende måne, kun ved voksende måne. Også fiskere ser på månen. Alt kommer liksom til liv ved nymåne. Folk før i tiden har prøvd ut alt det der og gitt kunnskapen videre.

– *Synnøve Persen: Muora ii galgga sojahit eambbo go gierdá. Duojára Jon Ole Andersena birra (1999) Norsk oversettelse av Sandra Márjá West*

Duodji/duodje/vætnoe er en helbredende og styrkende kraft i samisk kultur og en viktig næring og tilleggsnæring i samisk samfunn. Partene vil følge opp tiltak fra Sametingsmelding om *Duodji som næring* (2018).

Vi vil følge opp pågående prosjekter knyttet til merkevarebygging for duodji, ordninger med duodjiveiledere og kompetansehevingstiltak. Partnerne ønsker å styrke opplæring i duodji. Samarbeidspartnerne vil styrke rekruttering til truede duodjiteknikker ved at tradisjonsbærere kan få tilskudd til å videreføre kunnskapen til nye generasjoner.

Samarbeidspartnerne vil følge opp arbeidet med å beskytte rettigheter til immateriell samisk kulturarv. Dette er et allsamisk arbeid der Sametinget må samhandle med andre for å sikre våre immaterielle rettigheter. Samarbeidspartnerne vil støtte opp de gode eksemplene som ivaretar samisk kultur i næringssammenheng.

Vi vil arbeide med:

- ♦ Styrket opplæring i duodji med flere ressurser til kurs og fokus på kunnskapsoverføring mellom generasjoner.
- ♦ Rekrutteringstiltak til truede duodjiteknikker.
- ♦ Flere duodjiverksteder der duodji kan læres og utøves.
- ♦ Et duodjisenter i lulesamisk område.
- ♦ Likestille uformell kompetanse (mesterlære) med formell kompetanse der det er relevant.

Vi inviterer andre med på:

- ♦ Fritak for merverdiavgift for duodji.
- ♦ Enklere momsbetaling for duojáre som selger duodji på tvers av landegrenser i Norden.

KULTUR

Oainnán manu báitime, oainnán moju njálmmiid,
nástečalmmit šealgádit jorba muođuiguin.

– *Niko Valkeapää “Mannu ja Mun” (2012)*

Samisk kultur er vår felles arv og vår felles framtid. Den rommer duodji, joik, fortellinger, språk, festivaler og møteplasser, og den lever både i siidaen, på scenen, i verkstedet og på digitale plattformer. Kultur binder oss sammen som folk, gir styrke til identiteten vår og skaper rom for både tradisjon og nyskaping.

Vi mener at alle samer skal få muligheten til å ta igjen tapt kultur der de bor. Samarbeidspartnerne ønsker å gi hele det samiske kulturlivet et løft. Vi vil styrke rammene til samiske kulturinstitusjoner, festivaler og møteplasser for å sikre utvikling av samiske kunst- og kulturuttrykk. Vi vil ta initiativ til å opprette nye samiske institusjoner, møteplasser og tilbud på steder der dette mangler i dag. Dette må skje i samarbeid med kommuner, fylker, stat og andre partnere.

Vi vil sikre realiseringen av prosjekter som det samiske kunstmuseet i Kárášjohka, dokumentasjonssenteret i Máze og nytt lokale til Saviomuseet i Kirkenes.

Vi vil bedre vilkårene for samiske kunstnere, satse på eksport og internasjonal formidling, og arbeide for flere arbeidsstipend. Vi vil øke tilgjengeligheten til samisk litteratur og styrke oversettelsen av samisk litteratur.

Samarbeidspartnerne vil arbeide for et institusjonelt hjem for vuelie/luohti/vuolle/joik, etablere mentorordninger og gjøre joikearkiver tilgjengelige for det samiske folk, samtidig som vi støtter nye joikeutgivelser.

Samarbeidspartnerne vil arbeide for tilbakeføring av seremonielle gjenstander tilbake til våre samfunn, og for å videreføre prosjektet Båastede.

Samarbeidspartnerne vil styrke samisk idrett gjennom idrettsavtalen, og bidra til idrettsanlegg i samiske områder. Vi ønsker å styrke tradisjonelle samiske idretter. Vi vil støtte motorsportarrangementer og det samiske e-sportmiljøet.

Frivillig engasjement har vært avgjørende for oppbyggingen av det samiske samfunnet og for etableringen av Sametinget. Frivilligheten vil også i framtiden ha en sentral rolle i samfunnsutviklingen. Samarbeidspartnerne vil derfor legge til rette for at frivilligheten i Sápmi kan bidra til å bevare og utvikle kultur og tradisjoner gjennom kurs, aktiviteter og annet engasjement.

Vi vil arbeide med:

- ♦ Flere samiske møteplasser og bedre ordninger for oppstart og realisering av kulturbygg.
- ♦ Utarbeide en eiermelding som gir en samlet oversikt over hvordan Sametinget følger opp institusjoner som vi eier, finansierer eller oppnevner styremedlemmer til.
- ♦ Institusjonelt hjem for vuelie/luohti/vuolle/joik.
- ♦ Støtte markeringen av skoltesamisk kulturår 2026.

Vi inviterer andre med på:

- ♦ Bedre tilgangen til samisk barne-tv, ungdomsprogram og film for barn og unge.
- ♦ Sikre realisering av Samisk kunstmuseum (Kárášjohka), dokumentasjonssenteret i Máze og nytt lokale til Saviomuseet.
- ♦ Sikre realisering av Samisk Hus i Tråante.
- ♦ Et forprosjekt for innsamling og formidling av materiale om Fosen-saken.

KULTURARV

«De gamle samiske gjenstandene er et vindu til våre forfedre og forbindelse til våre formødre»

– Aili Keskitalo, juni 2012

Vi er nært knyttet til vår forhistorie. Våre formødre og forfedre har en spesiell plass i våre hjerter. Vi går i de samme sporene, vi bor i de samme områdene, og lever av den samme naturen. På samme måte som vi ønsker at våre etterkommere skal få muligheten til.

Samarbeidspartnerne vil arbeide for at kulturminneforvaltning skal være en reell urfolksforvaltning bygget på samiske om perspektiver, kultur og tradisjoner. Vi vil at den nye kulturmiljøloven respekterer samenes rett til selvbestemmelse i kulturminneforvaltninga. Vi vil styrke formidlingen av samiske kulturminner.

Vi vil også styrke forvaltningen av samisk båtarv gjennom å avklare ansvarsfordeling og sikre at de institusjonene som har ansvar får tilstrekkelig finansiering til oppgavene sine.

Vi vil arbeide for at Várjjat siida kommer på UNESCOs Verdensarvliste, og ta vårt ansvar etter at vi har fått området på den tentative listen i 2025.

Mange av våre forfedre ble gjenstand for innsamling og forskning etter sin død. Levningene etter dem finnes blant annet i Bioantropologisk samling ved Universitetet i Oslo (UiO). Sametinget har etter en avtale med UiO den avgjørende myndigheten i spørsmål om hva som skal skje med disse levningene. Samarbeidspartnerne vil fullføre prosjektet angående menneskelige levninger, og tilrettelegge for gjenbegravelser der lokalsamfunn og eventuelle etterkommere ønsker det. Vi vil også arbeide for at det gjennomføres en kartlegging av våre forfedres levninger ved europeiske universiteter og museer, etterfulgt av eventuell tilbakeføring.

Vi vil arbeide med:

- ♦ Styrke forvaltningen av samisk båtarv.
- ♦ At Várjjat siida kommer på UNESCOs Verdensarvliste.

Vi inviterer andre med på:

- ♦ At samiske arkeologiske gjenstander skal kunne eies av samiske museer.
- ♦ At den nye kulturmiljøloven respekterer samenes rett til selvbestemmelse i kulturminneforvaltninga.

HELSE, VELFERD OG OMSORG

Sáigovuolpu / Marikåpe (Alchemilla vulgaris) pleide de i Kvæningen å legge på små sår for at de skulle leges snart.

– Anders Larsen «Mearrasámiid birra» -1950

Samarbeidspartnerne vil arbeide for likeverdige helsetilbud til den samiske befolkningen. Helse-tjenestene til den samiske befolkningen skal hensyn til samisk kultur, historie, levested og språk, og tjenestene skal være tilgjengelige for alle samer uansett hvor de bor, også på tvers av statsgrensene.

Samarbeidspartnerne vil følge opp *Sametingets eldrestrengi* (2025). I eldreomsorgen må forståelse for de samiske pasientenes rett til språk- og kultursensitive tjenester styrkes. Det er et stort behov for flere samiske sykepleiere og annet helsepersonell.

Samarbeidspartnerne vil realisere Sámi klinihkka som et nasjonalt urfolkshelsesenter utenom Finnmarkssykehuset. Sametinget bør få oppnevne styremedlemmer til Helse Nord, Helse Midt og Helse Sør-Øst, samt underliggende helseforetak i samiske områder og helseforetak med nasjonale oppgaver. Vi vil styrke SANKS og samisk helsenettverk i hele landet, og arbeide for at tilbudet blir tilgjengelig for alle som trenger det, herunder også rusforebyggende arbeid.

Vi vil arbeide på flere nivå og samarbeide med aktuelle aktører og instanser for å hindre familiefattigdom i samiske områder. Lavterskel fritidstilbud og aktiviteter og samarbeid med frivillige organisasjoner er en viktig del av dette.

Barnets beste inkluderer samiske barns rett til å snakke sitt språk, utøve sin kultur og sin tro. Samiske barns rettigheter skal ivaretas i barnevernets omsorg. Vi vil samarbeide med aktuelle aktører og institusjoner for å sikre at samiske barns rettigheter blir ivaretatt, og arbeide for at samiske barns vern i barnevernsloven og tilhørende forskrifter gjennomføres i praksis.

Samarbeidspartnerne vil fremme sametingsmelding om samisk statistikk med mål om å få mer kunnskap om samisk helse. Vi vil også styrke kapasiteten for Senter for samisk helseforskning for å forske på resultatene fra SAMINOR 3, ved å be om økt basisbevilgning over statsbudsjettet.

Samarbeidspartnerne vil styrke arbeidet med psykisk helse i hele Sápmi. Psykisk helse kan ikke forstås løst fra språk, kultur, historie og levested. Erfaringene fra fornorskning, diskriminering og marginalisering påvirker fortsatt samiske samfunn og enkeltmennesker. Samiske barn, unge og voksne skal ha tilgang til tjenester som er språklig og kulturelt tilpasset, og som møter dem med respekt for samisk identitet og livsform. Forebygging, tidlig innsats og helhetlige tiltak må være forankret i samisk kulturforståelse.

Samarbeidspartnerne vil arbeide for å forebygge selvmord i det samiske samfunnet. Vi vil styrke det forebyggende arbeidet i samarbeid med helse- og utdanningssektoren, frivilligheten og andre aktører, med tiltak som bygger på samisk språk, kultur og samfunn.

Vi ser at miljøene som arbeider med psykisk helse og selvmordsforebygging ofte er små og fragmenterte, selv om målet er felles. Derfor er det viktig å legge til rette for koordinering, nettverksbygging og deling av erfaringer på tvers av aktører og landegrenser. Et samlet løft vil gi bedre effekt, mer oversikt for befolkningen og et tydeligere tilbud på samiske språk.

Vi vil arbeide med:

- ♦ Fremme sametingsmelding om samisk statistikk med mål om å få mer kunnskap om samisk helse.
- ♦ Vi støtter initiativ som bidrar til å samle aktører i et nordisk-samisk folkehelsenettverk og som gir befolkningen bedre tilgang til tilgjengelige tjenester.
- ♦ For å styrke det lokale arbeidet med forebygging av selvmord vil Sametinget utarbeide en veiledende handlingsplan-mal som kommuner med samisk befolkning kan bruke og tilpasse til egne behov.

Vi inviterer andre med på:

- ♦ Rekruttering av helsepersonell med samisk språk- og kulturforståelse.
- ♦ Realisere Sámi klinihkka som et nasjonalt urfolkshelsesenter.
- ♦ Styrke SANKS og samisk helsenettverk i hele landet.
- ♦ Etablere et sykehus i Alta.
- ♦ Arbeide for at samiske barns vern i barnevernsloven gjenspeiles i alle forskrifter.

KUNSTIG INTELLIGENS OG NY TEKNOLOGI

*Eai buot sámit čázi jeage
Det er ikke alt man hører som stemmer.*

Samarbeidspartnerne vil arbeide for at det samiske samfunnet henger med i KI-revolusjonen som nå foregår globalt. Gjennom KI og tilhørende teknologiutvikling finnes det enorme muligheter, som hvis det blir gjort rett kan styrke og tilgjengeliggjøre samiske språk, kultur og tradisjoner. Målet er at det blir utviklet KI som kommuniserer godt på samiske språk og som fremstiller samisk kultur korrekt, og som kan komme alle samer til gode.

Samarbeidspartnerne vil arbeide for at eksisterende samiske KI-miljøer blir styrket, og for at nye aktører skal kunne få støtte til å utvikle samiske KI-verktøy.

Vi vil arbeide med:

- ♦ Fremme en plenumssak om samisk KI, herunder gjøre prinsipielle vurderinger.

Vi inviterer andre med på:

- ♦ Samarbeide med Nasjonalbiblioteket som har fått bevilgning i statsbudsjettet for å utvikle samiske språkmodeller.

SOLIDARITET OG SAMISK SAMARBEID

Silbačuoggat šledgot, šledgot,
Speadjalastet mánu mearas
libaideaddji liinni láhkai –
bieggabosu dolvojuvvon
guhkas gáttis, menddo merrii.

– Agnes Øwre, Mánoheahpi

Samarbeidspartnerne mener at vi gjennom urfolkssamarbeid og solidaritet kan styrke både vår og andre urfolks stilling politisk og rettslig. Urfolk skal ha rett til å delta når det internasjonale samfunnet skal finne løsninger i globale saker som for eksempel rettighetssaker, fattigdom, helse, tilgang til utdanning, mat, klima og miljø.

Vi vil blant annet prioritere oppfølging av EMRIP-rapporten med 18 anbefalinger etter landbesøket i 2024 for å sikre at samiske rettighetshavere ivaretas og respekteres. Partnerne vil sørge for oppfølging av urfolkskoalisjonen for FNs matsystemer, fortsatt delta i klimaforhandlingene og prioritere arbeidet med konvensjonen om biologisk mangfold. Vi vil prioritere arbeidet med International Gathering Indigenous Salmon Peoples og følge opp vårt arbeid i lakser relevante organer internasjonalt.

Vi vil styrke Samisk Parlamentarisk Råd (SPR) deltakelse og rolle i Nordisk råd, og arbeide for et fast sekretariat for SPR. Vi vil også styrke urfolks rett og muligheter til deltakelse i FN og andre internasjonale organer. Vi vil arbeide for at Nordisk samekonvensjon vedtas av de nordiske statene.

Samarbeidspartnerne vil følge anbefalingene fra Samisk grensehinderutvalg og arbeid med ivaretagelse av økonomiske, sosiale og kulturelle forhold i nasjonale kriseplaner. Erfaringer fra covid-19-pandemien vil være nyttig i utarbeidelse av planer for ivaretagelse av det samiske samfunnet i krisesituasjoner.

Vi vil samarbeide med arktiske urfolk om en felles minstestandard for likeverdige tjenester, blant annet gjennom felles helsekonferanse og arbeide sammen med respektive myndigheter.

Vi vil arbeide med:

- ♦ Et fast sekretariat til SPR.
- ♦ Samisk deltakelse i Nordisk råd.
- ♦ Følge opp EMRIP, urfolkskoalisjonen for FNs matsystemer, klimaforhandlingene og Konvensjonen om biologisk mangfold.
- ♦ Prioritere arbeidet med International Gathering of Indigenous Salmon Peoples.

Vi inviterer andre med på:

- ♦ Arbeide for å bygge ned grensehinder i Sápmi.
- ♦ Få vedtatt Nordisk samekonvensjon.
- ♦ En felles arktisk urfolkshelsekonferanse.

SAMFUNNSSIKKERHET, FORSVAR OG BEREDSKAP

*Ii áigi vuordde jos olmmoš ii leat geargan
Tida venter ikke hvis man ikke er klar*

Samiske samfunn skal inngå som en integrert del av totalberedskapen. Totalforsvar og sivilt-militært samarbeid skal utvikles med utgangspunkt i lokale forhold og ressurser, herunder meahcásteapmi, reindrift, fiske og kystsamfunn. Beredskapslagre skal også lokaliseres i samiske områder for å sikre likeverdig beredskap.

Forsvarets tilstedeværelse og øvelsesvirksomhet skal tilpasses slik at samiske næringer, kultur, språk, naturbruk og kulturminner ikke påføres uforholdsmessige belastninger. Det samiske samfunnets kunnskap og innsats er viktige bidrag til økt beredskap og forsvar.

Samiske rettigheter, språk, kultur og næringer skal ivaretas i utforming og gjennomføring av forsvars- og sikkerhetspolitikk, i samsvar med menneskerettigheter, folkerett, FNs erklæring om urfolks rettigheter (UNDRIP) og anbefalingene fra FNs ekspertmekanisme for urfolk (EMRIP).

Vi vil arbeide med:

- ♦ Følge opp plenumssaken *Sametingets forventninger til Norges sikkerhetspolitikk* (2025).
- ♦ Styrke samisk representasjon og kompetanse i sikkerhets- og beredskapsfora.
- ♦ Forutsigbare rammer for kompetansebygging i Sametinget og SPR.

Vi inviterer andre med på:

- ♦ Samiske samfunn skal være en integrert del av totalberedskapen.
- ♦ At staten ivaretar samiske rettigheter i tråd med folkeretten.

mánnu
mearai
mearrá

dievvi mánnu
láđas

jus áigu čuohppat vuovttaid
gaccaid

njeaidit muoraid
čuollat duorggaid
váldit niestebovcco
suidnet

mánnu mearrá

balvvat
govdot rastá almmi ábi
borjjastit

– *Nils Aslak Valkeapää “Eanni Eannážan” (2001)*

Asketjelmie-bæjhkoehtimmie
Urramánnuo-tjiälgastis
Árrámánnu-tjielggidus
Mánnotjalmme-tjielggidus
Mánočalbmi-julggaštus
Ođdmään-čōōđtōs
Mánočalbmi-erklæringen

Hábmejeaddji / design: Piera Heaika Muotka
Ovdasiidogovva/ forsidebilde: Piera Heaika Muotka
Jorgaleaddjit / oversettere:
Prenten / print:

